

Odjek narodnog pokreta 1903. u inozemnom tisku

Ljubomir ANTIĆ

Hrvatski studiji, Zagreb, Republika Hrvatska

Narodni pokret 1903. u Hrvatskoj imao je značajan odjek u tisku europskih država (Njemačka, Francuska, Italija, Velika Britanija...). Strani je tisak donosio ne samo vijesti o nemirima u Hrvatskoj nego je objavljivao i napise o hrvatskoj povijesti, kulturi, političkim nazorima, mentalitetu i tsl. Znatan broj novinskih članaka razasutih po brojnim europskim listovima objavljen je u brošuri "Glasovi strane štampe o pokretu u Hrvatskoj 1903.", koju je u Rijeci objavio splitski Narodni odbor.

Ključne riječi: Hrvatska, Hrvati, Mađari, Europa, novinstvo, nemiri, Khuen Héderváry, Austro-Ugarska

Od hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine, Hrvati iskazuju nezadovoljstvo položajem u zajednici s Mađarima.¹ Ono eskalira 1903. godine, a povod mu je odbijanje ugarske strane da se poveća hrvatski proračun, uslijed čega su se autonomni poslovi (unutarnja uprava, pravosuđe i školstvo s bogoštovljem) našli pred bankrotom. Napredna omladina i socijalisti na to potiču skupštinski pokret koji, uz zahtjev za financijskom samostalnošću, traži opće pravo glasa i druge političke slobode, odnosno modernizaciju političkog života. Prve masovne skupštine održane su u ožujku u Zagrebu. Zastrašen početnim uspjehom, ban Karoly (Dragutin) Khuen-Héderváry zabranjuje skupštine, nakon čega se nakupljeno narodno nezadovoljstvo pretvara u stihijske nemire. Oni su se osobito razmahali nakon krvoprolića u Zaprešiću početkom travnja, kad su oružnici (žandari) zapucali na seljake koji su skinuli mađarsku zastavu sa željezničke postaje. Nakon toga pokret se širi skoro po cijeloj banskoj Hrvatskoj. Narod spontano napada sve ono što ga podsjeća na mađarsku dominaciju: razbija prozore omraženih mađarona, tjera mađarske činovnike iz ureda, pali mađarske zastave i Khuenove slike, a osobito se okomljuje na željeznice skidajući mađarske natpise, ruše-

¹ Nezadovoljstvo se iskazivalo u različitim oblicima, pa i javnim prosvjedima. Jedan takav 1883., potaknut kršenjem Nagodbe na području upotrebe jezika, poprimio će oblike masovnih nerada. Zavedeno izvanredno stanje bit će ukinuto 1. prosinca 1883. dolaskom na bansku stolicu grofa Dragutina Khuen-Héderváryja. (Vidi: Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, Zagreb 1980.)

ći telegrafske stupove i oštećujući zgrade. Režim je pokret gušio vojskom i policijom, prijekim sudovima, punjenjem tamnica... Narod je bio prepusten sam sebi, jer se obezglavljena oporba nije znala staviti na njegovo čelo. Pokret zamire početkom kolovoza.²

Na vijest o dramatičnim događajima u Banovini odmah su reagirali Hrvati u Dalmaciji i Istri. Po kućama su vješane crne zastave, održavane mise zadušnice za poginule, prosvjedovalo se, skupljao novac za žrtve te slali prosvjedni brzojavi kralju i caru Franji Josipu I.

Pokret je imao odjeka i u hrvatskom iseljeništvu.³

Narodni pokret snažno je zainteresirao inozemni tisak. Zbog mnoštva članaka, domaće novine objavljivale su posebne priloge u kojima su donosile njihove prijevode, a splitski je Narodni odbor sabrao i u posebnoj publikaciji objavio nekoliko stotina članaka.⁴ Putem stranog tiska Hrvatska je predstavljena Europi, a njezin nepovoljni položaj u Austro-Ugarskoj Monarhiji prvi puta je stavljen pred europsko javno mnijenje. To je ujedno i jedna od trajnih zasluga tog pokreta. Toga su bili svjesni već i sami suvremenici. Pariški će tjednik *La semaine litteraire*⁵ pisati:

“Novine su nam govorile o Hrvatskoj u ovaj mjesec dana više nego u deset godina prije toga. Pokazale su nam novine – koliko je moguće – da su Hrvati bili organizirali pokušaj obćeg ustanka, da su nezadovoljni s Magjarima, s banom ili generalnim guvernerom, te da velik dio njih čami na više ili manje vlažnoj slami zatvora.”

O tome će pisati i pariški *L'Univers* u broju od 29. lipnja 1903.:

“Strašni događaji, koji su se zbili u Hrvatskoj u mjesecu svibnju, te se nastavlja u neumoljivom logikom, a da im nije moguće stati na kraj, uzburinili su čitavo javno mišljenje u Evropi. Listovi njemački, talijanski francuzki govorili su mnogo, a – što je prilično čudnovato u ovo doba magjaro-filizma i semicke propagande u prilog velikoj Ugarskoj, evropska se štampa izuzevši rijetke iznimke, stavila na stranu Hrvatsku i njezinog nesretnog naroda. I ne mogaše drugačije da bude, kad se stvari posmatraju objektivno i bez predrasude. Dugo je već, da Hrvatska trpi u svojim najdražim interesima, s dvostrukog gledišta, ekonomskog i konštitucijskog, od nesmiljenog magjarskog šovinizma, ciničnog, nasilničkog na prvi pogled a – u suštini – sasvim ograničenog [...]”

Tako se dogodio paradoks: zbog ograničenja kojima su bili podvrgnuti domaći novinari i tisak, inozemstvo je bilo bolje obaviješteno o cjelini

² Opširnije vidi: Vaso BOGDANOV, *Hrvatski narodni pokret 1903/4*. Zagreb 1961.

³ Vidi: Ljubomir ANTIĆ, “Narodni pokret 1903. i čileanski Hrvati”, *Hrvatski iseljenički zbornik*, Zagreb 2003., 119-127. O narodnom pokretu 1903. u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu postavljena je od 13. studenoga do 8. prosinca 2003. izložba pod nazivom “Odjeci skupštinskog pokreta u Hrvatskoj 1903. među hrvatskim iseljenicima” (Autori izložbe: Ljubomir Antić, Ivan Čizmić i Branko Hanž).

⁴ *Glasovi strane štampe o pokretu u Hrvatskoj godine 1903*, Rijeka 1903. Sve navode iz stranog tiska korištene u ovom radu dajem prema prijevodu iz tog izdanja.

⁵ U publikaciji se ne navodi nadnevak.

događanja nego hrvatska javnost. O tome je, prema bolonjskom *Il Resto del Carlino*, u broju od 23. lipnja 1903., u hrvatskom Saboru govorio oporbeni zastupnik Marijan Derenčin:

*“Sva slavenska, francuska, ruska i engleska štampa bolje je informirana o našim prilikama nego mi; izvanjski publicisti bili su bolje obaviješćivani o događajima kod nas, nego li hrvatski novinari.”*⁶

Osim vijesti i izvještaja, neki listovi su nemire iskoristili kao povod da informiraju svoje čitatelje o cijelom kompleksu hrvatskog pitanja u Monarhiji. Tako *Siera di Milano* od 5. lipnja piše:

“U Italiji se u obće ne poznaje tačno Hrvatska i njezin narod, niti pogodbe i uvjeti nametnuti od Ugarske zemljama, koje su njoj podvržene; osobito radi događaja od godine 1848. nama je Ugarska poznata kao plemenita i kao živa opreka Austriji u političko narodnim poslovima. Ali u istinu nije tako.

Nesretna Hrvatska, koja je po pravu posebno kraljevstvo, s vlastitim banom, saborom, upravom unutarnjih posala, pravice bogoštovlja i nastave, ima zajedničke javne financijalne poslove s Ugarskom, a s Austrijom preko Ugarske, vanjske poslove, rat i mornaricu – i teško osjeća tu zajednicu.

Ono pak, što ju još više boli, jest to, što joj se proti svakoj pravici krati, da sama upravlja svojim financijama, te što mora trpiti, da Ugarska za svoju vlastitu korist i probitak izrabljuje novce Hrvata, kojima bi zemlja mogla biti bogata, kad ne bi bilo ovih dviju zapreka: oskudice slobode i nehaj pučanstva – ova potonja možda posljedica prve. Najgore je izrugivanje, kojim se ugarska vlada okrutno sprda s Hrvatskom: ‘ne biste znali sami dobro upravljati’, kaže Ugarska, ‘a za vašu ću korist ja baratati vašom novcem.’”

Skrećući pozornost na negativnu ulogu bana Khuena-Héderváryja i ugarske vlade *“koja po miloj volji pašuje u Hrvatskoj s pomoću svoje stranke, t. zv. magjarona, to jest Hrvata, koji pogoduju tuđoj vladavini, te koji dodjoše do vlasti i upliva sredstvima, o kojima je bolje ne razpravljati”*, list završava svoj komentar sljedećim riječima:

“Kao što se vidi, razpra je teška; tako se tumači, da bune u Hrvatskoj jesu posljedica mnogo uzroka, koji ne mogu, a da ne svrate na se svjetsku pozornost, i da ne probude sućut i ljubav prema narodu, čija je sudbina, ako se dobro promotri, sudbina potlačenoga.”

No nisu svi bili tako dobromanjerni. Bilo je i članaka koji nisu simpatizirali s hrvatskim pokretom. Jedan takav pogled iznesen je u pariškom tjedniku *La France a l'étranger* u br. 27. iz svibnja 1903., pod naslovom *“Prilike u Hrvatskoj”*:

“U parižkim novinama moglo se je čitati vijesti i komentara o protumagjarskim nemirima, koji su buknuili u Hrvatskoj, autonomnoj zemlji krune ugarske. Premda ti nemiri nemaju važnosti što im pripisuje francezka štampa s toga, što se zbivaju u blizini nemira turskih, ipak je od potrebe u francezkom listu razlo-

⁶ Kad je 1903. uhićeno uredništvo *Obzora* M. Derenčin je sam obavljao uredničke poslove sprečavajući tako prekid izlaženja lista.

žiti im povod i svrhu, jer nutarnja pitanja austro-ugarske monarkije slabo se poznaju i loše tumače u Francuskoj, budući da mi ne možemo shvatiti razno-ličnih i sasvim zamršenih pravnih veza, što u cjelinu spajaju razne narodnosti te države, sastavljene od dvije česti. Najprije da u kratko rečemo, što se dogodilo. Pod konac ožujka o. g. započele su u Zagrebu, glavnom gradu Hrvatske protumagjarske manifestacije, koje su u zemlji postale već kroničnima. Djaci su skinuli s vladinih zgrada grbove i embleme magjarske, polomili ih i odstranili nadpise u magjarskom jeziku. Tome se sportu vrlo često podaje narod hrvatski i time daje oduška svojoj zlovolji.

Na to je magjarska opozicija, koja, poput sviju opozicija, čuva i monopoli-zuje patrijotizam, u saboru u Budimpešti interpelirala vladu o 'uzrocima pogr-da, nanešenih magjarskoj zastavi i o mjerama, što ih vlada kani poduzeti protiv krivaca'. Ta interpelacija i u obće strastvena intervencija opozicije u tom pita-nju, razpirila je još većma strasti. Med Budimpeštom i Zagrebom izmijenilo ih se i sladkih i gorkih, štampa je još pogoršala situaciju, duhovi se razpalili, te se hrvatska agitacija razmahala tako, da je danas došlo do odpora oružjem u ruci. Pucalo se na brzi vlak budimpeštanski, kušalo se pokidati željezničke tračnice, a velika četa seljaka pucajući iz pušaka navalila na jednu željezničku stani-cu. Vojska čuva prugu i javne zgrade, te se obća situacija čini veoma ozbiljnom onima, koji ne poznaju narodnosnog pitanja u Austro-Ugarskoj, gdje to pitanje ima poseban, tek na oko buran karakter."

Autor članka A. Chelard⁷ drži da zabrinutost u Francuskoj dolazi na temelju pretpostavke da su nemiri u Hrvatskoj u svezi s antiturskim nemi-rima⁸ koji su se u to vrijeme događali u Makedoniji. No on je držao da se ta dva slučaja ni na koji način ne mogu povezati:

"Dok se u Turskoj na poziv vođa na noge diže narod, doveden do zdvojnosti nevoljom i sramotnom upravom turskom – dok ondje glad i skrajnja goloti-nja vapi za osvetom, ovdje u Hrvatskoj, u plodnoj i prekrasno obrađenoj zemlji, narod je bogat i sretan, te uzrok nezadovoljstvu valja tražiti u nekim povreda-ma narodnog samoljublja i u prevelikoj političkoj slobodi, koja zbilja nadmašuje poprečni niveao narodne naobrazbe. Pokret je taj sasvim narodnosnog karak-tera, te nije u nikakvoj svezi gospodarskim prilikama pučanstva, nema nikako-va ozbiljna povoda, nikakove zakonite osnove, koja bi se dala braniti. Prema tomu se i drži tek na površini, a umjetno ga jare političari od zanata, koji stva-rajaju i potiču taj pokret, od koga žive, baš kao što se stvara kurz na burzi... Aplikacija narodnosnog principa uzbunila je javno mišljenje hrvatsko, upravo radi onoga, što je najmanje vrijednosti, što je sasvim teoretično i nepraktično, te bi Hrvati mogli naći pametnijeg posla, nego što demonstriraju i ruše embleme, kad bi hotjeli korisnije upotrebiti svoj patrijotizam."

⁷ U navedenoj publikaciji članci uglavnom nisu potpisani tako da nisam mogao navoditi imena autora.

⁸ To je vrijeme neposredno nakon Smilevskog kongresa (2.-7. svibnja 1903.) na kojem je donesena odluka o podizanju Ilindenskog ustanka.

U nastavku autor jednako površno i pristrano opisuje povijest hrvatsko-mađarskih odnosa od početka XII. stoljeća te na kraju još jednom minorizirajući narodni pokret daje sljedeću preporuku hrvatskoj javnosti:

“Mi Francezi u svim tim pitanjima narodnosti žalit ćemo samo pravu nesreću, nesreću, gdje čovjek pati rad onoga što mu je najsvetije, a nipošto ne ćemo biti zatočnicima velikih narodnih sanja malih, taštih i slavohlepni naroda, te ćemo se uvijek smijati njihovim bajkama. Neka se gospoda Hrvati ne bave nadpisima nad vratima ureda, već neka nastoje popraviti službu u uredima – neka ne uckaju svoje seljake, već neka ih prosvijetle i bolje uljude.

Nipošto se ne bi smjele naše novine dati zavesti senzacionalnim i sasvim krivim vijestima, kojima narodni odbori u Dubrovniku, Zagrebu i Beču poplavljuju Evropu.”

Bilo je i drugih mišljenja prema kojima su se Hrvati bunili “iz obje-
sti”. Dopisnik *Berliner Tageblatta* u članku “Velikohrvatske sanjarije” pod nadnevkom od 28. svibnja 1903. piše:

“U koliko su mjerodavni nacionalni uzroci nereda, pruža nam se ovdje liep dokaz o umišljenoj veličini, za koju su u našoj monarkiji neke male narodnosti sistematično bile odgojene. Hrvati su kroz deset godina bili jedan od najrazmaženijih naroda ove monarkije. U Ugarskoj bila im je priznata široka autonomija; gospodstvo hrvatskog jezika je neograničeno i to tako, da osjetljivo narodno čuvstvo ne podnosi više ni njemačkih, ni srbskih, ni magjarskih nadpisa, srbski dućani se plijene,⁹ vojnički znakovi sa dvoglavim orlom obaraju se, na magjarske urede i željeznice juriša se.

U Austriji bijahu, Hrvatima za volju, sve druge narodnosti potisnute, u Primorju osobito Talijani, koji su tamo na više mjesta u većini.

U Bosni i Hercegovini davala se Hrvatima svaka povlastica, premda oni tamo sačinjavaju naprama Srbima i Muhamedancima manjinu, koja izčezava. Sasvim naravno napokon Hrvati morali su doći do uvjerenja, da su oni pozvani za veliko djelo i da je njih dinastija izabrala kao narod, koji mora uzdržavati država i to iz zahvale i usluge, koje su joj iskazali u revolucionarnim godinama. Hrvati sanjaju ništa manje nego o jednom južno-slavenskom kraljevstvu pod zaštitom Habsburške kuće, koje bi imalo obuhvaćati Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu Hercegovinu, Istru, Trst, Goricu i Gradišku. Možda još više – tko zna, kako daleko dopire njihova pohlepa.”

I bečki *Arbeiter-Zeitung* u broju od 19. svibnja 1903. drži da su Hrvati “najbolje prošli od svih narodnosti, koje su pale pod jaram političkog gospodstva Magjara” jer “dok njihova zemlja uživa i zakonito i faktično veliku mjeru neodvisnosti, Nijemci, Slovaci i Rumunji su na tome da budu progutani od ‘političkog naroda’ magjarskog.”

Sličnog je mišljenja i *L'Independent des Pyrenees-Orientales* (Perpignan, 2. lipnja 1903.):

⁹ Misli se na protusrpske demonstracije iz 1902. godine koji su buknuli kao reakcija na šovinistički intoniran članak Nikole Stojanovića “Srbi i Hrvati”, objavljen u zagrebačkom *Srbobranu*.

“Ono, što je dalo ovim neredima osobiti karakter, to je, da Hrvati nijesu najpotištenija narodnost u Transleitaniji. Napokon Hrvatska ima svoj parlament sa sijelom u Zagrebu a Rumunji i Srbi nemaju ga. Ako je dakle Hrvatima magjarski jaram nesnosan, kako mora da je ostalim narodnostima?”

To je jedne navelo na razmišljanje da je narodni pokret dio smišljenog plana, a druge da iskažu razumijevanje prema mađarskom držanju.

Bečki *Die Zeit* od 26. svibnja 1903., kroz pero svoga budimpeštanskog dopisnika, u članku “Hrvati i Magjari” gleda na pokret kao na etapu u ostvarivanju hrvatskih “sanja”. On, na do krajnosti suprotstavljenoj hrvatskoj političkoj sceni, vidi čak i određenu podjelu uloga:

“Kao što se obično događa, kad se radi o dalekim idealima, nastale su doskora i ovdje dvie stranke: intransigentna narodna opozicija i oportunistička vladina stranka. Ova zadnja je preuzela voditi dalje poslove na temelju ‘status quo’, budući je internacionalni položaj pokazao, da je nemoguće odmah ostvariti hrvatske ideale. Ovoj su se grupi priključili svi razborito misleći muževi, koji vole vrbaca u ruci više nego li goluba na krovu i koji su se poradi svog temperamenta, svog odgoja i svoje obrazovanosti klonili takovih tlapnja, kao što su nastojanja za velikom Hrvatskom. Intransigentna narodna grupa pako stavila si je zadaću, da uzdrži u narodu narodne ideale, da ih goji i jača zato, da bi mogli Hrvati, kad bi jednom imao doći dan velikog obračuna, postaviti se tamo kao narod svjestan svojih ciljeva. Činilo se, da je njihov trud uzaludan, ali oni i nijesu radili za sadašnjost, nego za daleku budućnost, te je razumljivo, da im se osim rođenih baš idealista pridružila osobito mladež, te da su imali jaki upliv na veliko mnoštvo neukog elementa.”

List u tome vidi i sličnost u mađarskom političkom životu što donekle može i opravdavati mađarsko držanje u ovoj krizi:

“I tamo se pod uplivom sličnoga državnopravnoga i internacionalnoga položaja stvorila oportunistička vladina stranka i intransigentna narodna opozicija. Sličnost stoji u tome, da u Magjarskoj baš tako kao u Hrvatskoj treba samo malo napasti oportunističkog državnika, da se narodni sanjar pojavi.”¹⁰

Na mađarsko držanje donekle s razumijevanjem gleda i bečki *Wiener Sonn-Montags-Zeitung* koji u broju od 1. lipnja 1903. donosi članak pod naslovom “Nezgodan čas – k hrvatskom pitanju”. Autor najprije ističe da su “težnje hrvatskoga naroda za poboljšanjem svoga položaja u narodnom, gospodarskom, financijskom pogledu opravdane i nailaze na obće simpatije civi-

¹⁰ A *propos* tvrdnje o podjeli uloga na hrvatskoj političkoj sceni, nema nikakve sumnje da između vladajuće stranke i pravaške oporbe nije bilo nikakve neposredne podjele uloga. No isto tako bilo bi prepojednostavljeno na “mađarone” onoga vremena gledati kao na “izdajnike”, odnosno puki instrument mađarizacije Hrvatske. Za njih bi se prije moglo reći da su bili oportunisti (realisti) koji su u zadanim uvjetima zagovarali uniju s Mađarskom vjerujući da će to više koristiti Hrvatskoj. I doista, razvoj banske Hrvatske u 50 godina nagodbenog sustava bio je neusporedivo brži od razvoja Dalmacije, koja je bila u austrijskom dijelu Monarhije. Na polju kulture i obrazovanja tome su osobito pridonijeli neki “mađaroni” poput Izidora (Ise) Kršnjavoga koji je bio veoma blizak banu Khuenu. Zagreb je u to vrijeme upravo preporođen.

liziranog svieta”, no da “taktika, po kojoj su Hrvati uprav sadašnji čas držali zgodnim za provedenje svojih aspiracija, ne može biti odobrena od prijatelja Hrvatske”. Toj svojoj tvrdnji pisac članka daje sljedeće objašnjenje:

“Ugarska država nahodi se u težkom položaju. Svako jutro zastrto težkim maglama, zakonodavstvo ne funkcionira, ustavna se zgrada koleba, a narod sa strepnjom gleda, ne će li je kakav jaki udarac podpuno srušiti. U takovu času izaći kao izazivač s prijetećim izgledom [...] to nam se čini malo plemenito, malo zgodno, malo pametno. Ugarska nema sad vremena ni volje, da sjedne za zeleni stol i vijeća o hrvatskim pitanjima, dok joj krov nad glavom gori. Zar može ugarska vlada, ugarski parlament išta drugo da radi, nego s nestrpljivošću i srdžbom da odbija hrv. solicatoram koji na hrpu briga, što se slegoše kao mora na ugarsku zemlju, hoće da naprti novu brigu? Upotrebiti tudje neprilike, okoristiti se časovitom tudjom slabosti, to je običaj ratni. Hoće li Hrvati da pokažu, da su u ratu s Ugarskom? Tad se ne smiju ni oni na ovu ljutiti, ako i ova zahtjeva ratno pravo za se, ako ona radi prema ratnoj logici, koja glasi: jači slabijeg u ledinu obara. Prije, u vrieme mira, ili kasnije, kad bude opet u državi red vladao, bili bi smjeli Hrvati izaći sa svojim opravdanim zahtjevima. Ali uprav sada ne. Hrvatski uzao mora, a i bit će razriješ, netom Hrvati stupe k zelenom stolu da uglave mirnu, častnu pogodbu, ali to može da bude tek onda, kad Ugarskoj bude moguće, da vieća i zaključuje; a mora ga se silovito presjeći, ako Hrvati u nevolji Ugarske države misle, da su našli zgodan čas za osnovanje svoje vlastite sreće. Takva časovita ugrabljena sreća krhka je kao staklo.”¹¹

Drugačije misli londonski *Morning Post* od 29. svibnja iste godine, čiji dopisnik iz Budimpešte piše:

“Ako su Magjari žestoki nacijonalisti, Hrvati su još i veći i dosta okretni da prihvate svaku zgodu za širenje narodne propagande. Oni uvidješe, da je sad bio vrlo zgodan čas za narodnu propagandu i pametno ga upotrebiše. Ugarska je bila zaokupljena parlamentarnom i ustavnom krizom, kojoj uzrok leži u oporbi proti taktici bečkih krugova. Kad bi Hrvati svojom narodnom agitacijom stavili Ugarsku u još veću nepriliku, oni su sigurni, da bi mogli računati na blagonaklonu neutralnost Beča.”

Uostalom list minorizira političku krizu u Budimpešti (odbijanje da se na zahtjev iz Beča poveća broj novaka te problemi s izglasavanjem proračuna), te njezin kraj predviđa na pomalo bizaran način:

“Borba će se otegnuti, dok ljetna sparina - a u Budimpešti zna biti nesnosna vrućina - prisili političare, da osobnu udobnost predpostave političkom inatu.”

¹¹ Na crti ovog razmišljana - da sukobljavanje ustupi mjesto hrvatsko-mađarskoj suradnji - doći će u Hrvatskoj do politike “novog kursa” kojem će predhoditi Riječka rezolucija (3. listopada 1905.) u kojoj će hrvatski oporbni zastupnici između ostalog istaknuti: “Hrvatski zastupnici uvjereni su, da oba naroda, hrvatski i ugarski, ne samo s obzirom na svoje historičke odnošaje, već još više s obzirom na činjenicu neposrednog susjedstva i na realne potrebe svoga života i međusobne samoobrane upućeni jedan na drugi, te da se stoga imaju izbjegavati svaki povod i uzrok međusobnome trvenju”. (Vidi: Rene LOVRENCIĆ, *Geneza politike “novog kursa”*, Zagreb 1972.)

Morning Post u navedenom članku daje i zanimljiv odnos u trokutu Beč-Budimpešta-Zagreb:

“Ugarska je u stvari zagrezla u ne sasma beskrvni rat sa dva protivnika - s Austrijom i s Hrvatima. Sa strane Austrije teško se doimlje Magjara - ili bar magjarske opozicije - pokušaj, da se povisi broj novakam još teže uzkrćenje velikih narodnih kompenzacija u ime naknade za vojake. Naprama Hrvatima Ugarska postupa jednako kao Austrija prema njoj, samo što je ponašanje Ugarske prema Hrvatskoj bahatije, nego li postupak Austrije s Ugarskom. Ugarska traži razvoj vlastite narodne vojske i narodne industrije, i bori se, da iztrgne Austriji vojničkih koncesija i da se rieši ekonomskog skrbništva, u kojem se sad nalazi naprama austrijskoj industriji; ali s druge strane neće da dokaže uredbe koje vriedjaju hrvatsko narodno čuvstvo i čini sve moguće, da sprieči razvoj hrvatske industrije, kako bi što bolje navratila vodu na svoj mlin”.

Mnogi članci bave se karakterom hrvatsko-mađarskih odnosa. O tome zanimljivo mišljenje daje *Die Zeit* od 26. V. 1903. u gore navedenom članku. Baveći se uvodno odnosom Hrvata i Srba za koje kaže da ih obilježuje mržnja u čijoj osnovi su sanje o velikim državama koje bi se imale rasprostirati na *“istom području”*, list nastavlja:

*“Mržnja protiv Magjara je sama po sebi druge naravi. Ona nije upravljena toliko protiv magjarskom narodu, koliko proti magjarskoj državi. Karakter i temperament Hrvata i Magjara slažu se u koječemu. Narodi obaju država jesu vojnički, oba su nemirni i strastveni, oba se lako uzbudjuju za narodnu ideju, obojici fali trgovački smisao, fali im uztrajnost, pčelinji mar na gospodarstvenom polju, a i oba posjeduju ljubeznu, ali malo korisnu lakoumnost. Oba naroda mogli bi se liepo slagati, a i bilo je zaista vremena, kad se otvoreno priznavalo prijateljstvo s Magjarima”.*¹²

Neke su novine pisale o događajima u Hrvatskoj u satiričkoj formi. Tako je münchenski *Jugend* u broju 22 za lipanj 1903. objavio pismo koje je uredništvu navodno uputio izvjesni grof Janoss:

“Ne mogu baš da shvatim, zašto Hrvat, taj čudni svat, neće da pusti, da ga plemeniti magjarski narod usreći. Uprav sam pročitao, što Hrvati rade, oni su i u crkvi molili sa svećenstvom: ‘Abzbug Hedervary’. - A to je ban hrvatski - i pjevali su Tedeum, i to latinski, a ne magjarski, jer se bilo pročulo: ‘Bana je odnio djavo!’ Što da rečem o tome? Erdeljski je Švabo ipak bolji čovjek. Neće doduše ni on da ljubi magjarsku kulturu, ali pušta, da ga uapse, kad je to potreba. Hrvat nasuprot sve ruši i ubija vitežkog magjarskog brata, para na komadiće zastavu ugarsku i dreći se da ga ciela Europa čuje... Zašto? Jer Magjar hoće da mu odnese ono što je najbolje. Naime novac. A što će ogladnjelom trgovcu mišolovaka novac? Zar nije magjarska kultura i naobrazba bolja za glupane? Teremete. Kad on neće dobre volje da mijenja, tad mora kulturu da silom primi. To je moje mišljenje”.

¹² Ovdje bismo mogli parafrazirati Krležu: “O hrvatsko-mađarskom sukobljavanju može se napisati cijela knjiga, no o njihovom suživotu mogla bi se napisati cijela biblioteka”.

Osoba čije se ime najčešće spominjalo u narodnom pokretu jest ban Khuen-Héderváry. Tako *Kölnische Zeitung* pod nadnevkom od 22. svibnja 1903. piše:

“Ne bi bila nikakova sreća za Hrvatsku, kad bi u ovom času pao grof Khuen, kako je sasvim moguće. Najprije danas nema za njega nikakvog prikladnog zamjenika, a ovo priznaje i opozicija, jer grof Khuen nije nikakav veliki državnik, nego prije čovjek malih i čisto maljušnih uspjeha, ali je čovjek velike djelatnosti, što nijesu bili nikada njegovi predšasnici niti ‘pučanin’ Mažuranić, niti ‘kavalir’ grof Pejačević. To, što je grof Khuen volio male uspjeha, bilo je takodjer uzrokom, da se on podpuno ne može pouzdati u nikoga od onih, kojima je okružen. Iz početka se oslanjao na Srbe, kojima pribavi vladajući položaj. Zatim je bio prisiljen, da ih zapusti, jer mu stavljahu zahtjeva, koji se nijesu mogli oživotvoriti u okviru Habsburške monarhije. Svojim pristajanjem uz Srbe otudjio je sasvim Hrvate, koje nije mogao niti tada zadobiti, kad je zapustio svoje prve saveznike. Grof Khuen može doduše iztaknuti taj uspjeh, što mu je za dvadesetogodišnje vladavine pošlo za rukom, da uništi onu struju, koja nije htjela da znade za državnu zajednicu s Ugarskom; ali uzprkos časovitom uspjehu to mu nije koristilo, jer dok u Ugarskoj, barem za Magjare, vlada na svakom polju podpuna sloboda, on je u Hrvatskoj stvorio doba najviše reakcije i uništio je sasvim sve građanske slobode. Ovo sigurno nijesu bila sredstva, da u puku ukorijeni malo obljubljenju ideju, osobito kad su bila upotrebljena u ovu svrhu. Što će bližnja budućnost donijeti, ne može se za čas predvidjeti. Očevidno je, da je usljed ovih događaja položaj grofa Khuena uzdrman. Nemiri su pospješili uspjeh, da je hrvatska narodna misao jako usplamtjela u svim zemljama od Hrvata obitavanim i s ovim će se morat računati. Razboritom i poštenom politikom u Hrvatskoj moglo se je sve ovo izbjeći.”

Pariški *L’Univers* u broju od 29. lipnja 1903. piše:

“Grof Khuen-Hedervary, iznevjeriv se načelima javnog prava ugarskog, koje je u Ugarskoj liberalno da liberalnije ne može da bude, a jako vjeran politici starih generala habsburških [...] lati se odmah posla. Nauči hrvatski, što ga slabo poznavao; okruži se ljudima koji su u zemlji bili diskretni tirani; reorganizova čitavi upravni aparat, postavljaajući na čelo predstojništava ariviste, kakav bijaše i on; progonio je najuglednije članove ustavne opozicije [...], najavi rat sbornom biskupu djakovačkom Mons. Strossmayeru, te napokon, kao kaznu svemu tomu, provede izbore za autonomni sabor zagrebački, pet, šest, sedam izbora na temelju korupcije i nasilja.”

Pariški list *L’Aurore* od 22. lipnja 1903. gleda na Khuena iz kuta iz kojeg nije tako često promatran:

“Grof Karlo Khuen-Hedervary rođen je u Hrvatskoj od njemačke obitelji;¹³ Magjaron postao je iz interesa [...]. Jer u vrijeme, kad je bio imenovan banom Hrvatske, poslije koje godine službovanja u Ugarskoj - bijaše pun puncat dugova i njegov posjed Nuštar, pritisnut hipotekama, bijaše blizu toga,

¹³ Prema *Hrvatskom leksikonu*, Zagreb 1996., D. Khuen-Héderváry rođen je 1849. u Bruntalu u Češkoj, a u relevantnoj literaturi da je rođen u Nuštru.

da dodje na dražbu. Ali u 20 godina dohodci njegovih služba učiniše ga milionarom, nakon što se dugova sasvim oslobodio. A ta stvar ne bi se dala protumačiti, kad bi čovjek i časak uztvrdio, da osim dohodaka svoje službe, a to je 70.000 franaka na godinu, nije si znao stvoriti nuzgrednih dohodaka vrlo znatnih. Da se održi u svojoj časti, morao je pokazivati najpodliju servilnost naprama ugarskoj vladi, a najdrzovitiju tiraniju prema hrvatskom narodu.”¹⁴

U već navedenom članku objavljenom u *Die Zeitu* o banu Khuenu čitamo:

“Grof Khuen-Hedervary spada svakako među najveće državnike u monarhiji. On posjeduje veliku diplomatsku spretnost, ima jaku mišicu, a kao govornik logiku, koja uvjerava, k tomu dolazi i to da je on eminentno praktična glava, pak i to, što je skroz autokratičke naravi, ne bi ništa smetalo, budući da Hrvatskom i ne može u magjarofilnom smislu vladati bez neke autokratične primjese. On je svoju misiju kao na pol hrvatski, a na pol magjarski državnik tako dobro shvatio, da je postao baš tako nepopularan kao što je postao odnošaj, koji postoji među Hrvatskom i Ugarskom, naime onaj toliko prezreni sistem. U Magjarskoj očekuju od svakoga bana nešto nemoguće, naime, da učini Hrvate jednostavnom narodnosti, kao što su Slovaci i Srbi u Magjarskoj. U Hrvatskoj nasuprot htjeli bi, da se ban smatra kao privremeni ‘locum tenens’, i to samo dotle, dok bi se podpuna samostalnost Hrvatske opet postavila, i da kao takav ništa ne smeta postignuću tog cilja. Svi prvašnji vladajući državnici ili su služili magjarskoj državnoj ideji ili su radili u prilog nastojanjima Hrvata. One prve pomeo je koji narodni pokret, ovi drugi došli su u konflikt s Ugarskom i pali su mu kao žrtve. Grof Khuen-Hedervary znao se kroz 20 godina održati pomoću svoje posredujuće politike. Takovo umjeće ne bi drugi čovjek mogao izvesti na vrućem tlu zagrebačkom. Razumije se, da jedan državnik, koji stoji kao središnji stup između dvaju tako protivnih bujica, mora s vremenom izgubiti i kapital i spretnost i autoritet. To se upravo dogodilo hrvatskome banu.”

Khuenov odlazak iz Hrvatske pariški *Le Journal des Debats* u broju od 29. lipnja 1903. komentira na sljedeći način:

“Ugarska kriza, koja je počela sa ostavkom ministarstva Szella, već se je svršila, pošto je Franjo Josip jučer potvrdio novi kabinet, što ga je sastavio grof Khuen-Hedervary, dosadašnji ban Hrvatske.

Kada se dočulo, da je ban Hrvatske onaj, koji je pozvan, da izvrši ono, što nije grofu Tiszi pošlo za rukom, svak se začudio, i jedva se u to vjerovalo. Grof Khuen pripada po imenu liberalnoj stranci, ali se kroz dugo upravljanje u Hrvatskoj pokazao pravim satrapom, pa se ne bi reklo, da je to prepo-

¹⁴ Novinari koji pišu o Khuenu osikavaju ga na temelju dojma ili kroz njegove političke postupke. Da bi mu se približili kao osobi, pogledajmo što je o njemu zapisao Iso Kršnjavi, predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu u njegovoj Vladi, u svom dnevniku 5. siječnja 1895.: “On je dosjetljiv, dobar taktičar, šutljiv, zatvoren, nagao, visoko aristokratski; gleda uvijek s visine na nearistokrate, iskorištava ih, pa ih poslije ostavlja. On je sitničav, osvetoljubiv i u osveti dosljedan. Nezahvalan nije, ali je vrlo oprezan u izražavanju svoje zahvalnosti, kako ne bi ni grama suviše dao; osobne simpatije i antipatije igraju pri tom vidnu ulogu.” (I. KRŠNJAVI, *Zapisci iza kulisa hrvatske politike*, knjiga prva, Zagreb 1986., 75.)

ruka za mjesto predsjednika ustavne i parlamentarne vlade, kakvu hoće da ima Ugarska. Bečki list 'Neue Freie Presse' podrugljivo je primjetio, da bi ban, postavši ministrom, izgledao kao krtica u podpunom svjetlu. Možda je njegovo imenovanje slijedilo za to, da se oslobodi Hrvate mrzkog im upravnika, čija je prilično despoticna vladavine dopriniela buntovničkom pokretu, što ga od nekog vremena pratimo. Teško je bilo naprosto odstraniti bana, jer bi to bilo značilo kapitulirati pred pobunjenim Hrvatima. Bila je dakle zgodna prilika, da ga se pozove na uzvišenije mjesto. Hrvati, buduć odvisni od budimpeštanske vlade i nadalje će bez dvojbe smatrati svoga negdašnjeg bana neprijateljem, ali će svakako voliti, da je u Budimpešti, nego li u Zagrebu, gdje su iz bliza čutili njegovu tešku ruku."

O Khuenovom "povlačenju" iz banske Hrvatske i imenovanju za predsjednika ugarske vlade, recimo samo da je to bila njegova dugogodišnja ambicija, te da je skoro desetak godina bio u raznim kombinacijama za to važno mjesto.

Dosad je više puta spomenut liberalizam u Mađarskoj, pa i sam Khuen Héderváry navođen je kao liberal. To je točno, no taj je liberalizam imao mnoge specifičnosti osobito kada je bila riječ o odnosu Mađara prema nemađarskim narodima koji su se našli pod Krunom sv. Stjepana. Isto se može reći i za hrvatski konzervativizam koji je prilično točno, u članku od 22. lipnja 1903., opisao bečki *Arbeiter-Zeitung*:

"Ni nazadak ni napredak, ni silništvo, ni sloboda nisu zajednički narodima Austrije i Ugarske. Kad su Magjari u svibnju godine 1848. izvojevali neodvisnost svojoj državi i državnom saboru, okrenu njihova sloboda u prijetnju slobodi 'pripojenih' narodnosti. Valjalo je čvršće privezati zemlje ugarske krune, a nemagjarske narodnosti imale su da izgube ovu samostalnost naprama vladajućoj narodnosti, što više i pravo na narodni obstanak. U ovakim prilikama, što su marili Hrvati za peštansku slobodu, za peštansku ustavnu borbu protiv crno-žutog absolutizma? Njihova sloboda iziskivala je borbu protiv Magjara, a ova se je mogla uspješno izvojevati jedino u savezu sa silom austrijske vlade. Jelačić, njihov izabrani, od srca ljubljani ban, koji je otpočeo sa svojim graničarima rat protiv Magjara za absolutizam, radio je kao junak hrvatski za slobodu time, što se je ponudio za krvnika magjarske slobode. Pa nije ni za budućnost ostalo bez ploda njegovo djelovanje, jer jedva bi Hrvatska kod nagodbe godine 1867. održala komadić samostalnosti, da nije Jelačić godine 1848. naoružao svoj narod za absolutizam."

Jedna od značajki narodnog pokreta bila je što je reafirmirao Jelačića, koji je, prema nekima, "bio već posve zaboravljen". Obljetnica Jelačićeve smrti (20. svibnja) koja je pala usred narodnog pokreta, stoga je obilježavana na osobit način. Navedeni *Arbeiter-Zeitung*, dan poslije obilježavanja godišnjice banove smrti bilježi:

"Hrvatski narod svetkuje danas smrtni dan svoga Jelačića. Vijenci cvijeća prekrivaju danas njegov spomenik u Zagrebu, u crkvama stiskao se narod sve glava do glave oko katafalka, što je podignut njemu u čast. Na Jelačićevu trgu tiska se masa demonstranata, pjeva mu slavu i sipa kamenje na redare, koji se miješaju. Tako se časti narodni junak, pravi narodni junak, čija slika stoji pred

duševnim očima naroda u tako živim bojama, te njegovo ime postaje lozinkom u danima nove borbe. Na jednoj vrpici jednoga vijenca, od onih, što no rese spomenik, čita se: 'Ustaj bane, Hrvatska te zove!' Koga 'Hrvatska zove'? Čovjeka, koji je odpočeo borbu protiv ugarske revolucije, koji je najbolje poslužio knezu Windischgratz-u da zauzme Beč, a krvopiji Haynau, da pokori ugarske borce za slobodu, junaka vjernosti austrijske reakcionarske legende?

Nije li upravo ludo, da hrvatski narod u zametku revolucionarnog pokreta slavi onoga čovjeka, koji zauzima častno mjesto među krvnicima revolucije 1848.? Ne, dapače, se to razumije samo po sebi."

Za vrijeme nemira zasjedao je hrvatski Sabor. U Budimpešti su se ustručavali raspustiti ga i uvesti komesarijat, kao za vrijeme nemira 1883. godine, koji su u Hrvatsku doveli Khuena. Oni nisu htjeli davati povoda vladaru da eventualno na isti način postupi i u Mađarskoj, s obzirom na tešku politički krizu koja je potresala zemlju. Uzrujanost s ulice prenijela se i u sabornicu u kojoj je mala oporbena skupina, sastavljena uglavnom od pravaša, stvarala Khuenu velike neugodnosti. Pariški *La France militaire* izvješćivao je 22. lipnja 1903. sljedeće:

"Hrvatski se sabor sastao 17. lipnja; ali nije mogao razpravljati radi nereda, koji je vladao: Svi ulazi u dvorani bili su čuvani od redarstva i oružništva; pristup publike bio je ograničen na četrdesetoricu ljudi. Ban je bio dočekan sa najgorim pogrdama, nazvaše ga zločincem i lopovom, vikalo mu se: 'Na vješala s njim!' Ova je buka trajala više od četvrt sata i nije prestala, dok ban nije ostavio salu sred pljeskanja vladine stranke. Poslie po sata buke, u kojoj se nije ništa moglo razumijeti, predsjednik je bio prisiljen zaključiti sjednicu.

Sigurno je, da se Hrvati neće nikad priznati pobjeđenim i nastavit će opoziciju proti ugarskoj vladi, koja im se sveti za poraze, pretrpljene godine 1848. u ugarskom ustanku."

Istoga dana napuljski *Mattin* izvješćuje:

"Sabor hrvatski, znamenit radi svojih nemira, opet je bio pozorištem žestokih nereda. Hrvatska opozicija predvodjena od Kumičića i od Franka, izazvala je užasne prizore prigodom inauguralne sjednice saborskog zasjedanja. Opozicija navali na bana (namjestnika) htijuć ga udariti i vrijedjajuć ga psovkaama [...]. Nastadoše metež i prepirke. Za malo da nije sudjelovala i vojska."

Khuenu nije bilo ugodno. No izgleda da je više bio uvrijeđen, nego što se bojao da mu desetak oporbenih zastupnika može politički nauditi. Uostalom on je u saboru doživljavao i neugodnijih scena. "Vritnjak" koji je "zaradio" na početku banovanja ušao je zacijelo u povijest hrvatskog Sabora. Prema napuljskom *Il Pungolo* od 23. lipnja 1903. samouvjereni ban je i tom prilikom vjerovao da će se oporba zamoriti:

"Kada se je ban, nakon što ga je opozicija obasula povcima: pustahijo, razbojniče, lopove, na vješala š njim! povukao blijed i drhćući u sobu kluba liberalne stranke (magjarona), reče svojim vjernicima, koji ga obkoljavahu: 'Pustite ih, nek se iskale uvredama, brzo će se umoriti.'"

Svoja izvješća strani novinari sastavljali su na razne načine. Mnogo su podataka dobivali od dalmatinskih zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču. Na glas o događajima u Hrvatskoj, oni su zatražili audijenciju kod kralja, a kada im je odbijena, objavili su "Manifest"¹⁵ kojemu je bečki *Arbeiter-Zeitung* posvetio 29. svibnja komentar u kojem se osobita pozornost posvećuje zahtjevu za ujedinjenjem hrvatskih zemalja:

"Ali Hrvati prigovaraju, mi ne ćemo dualizam, mi zahtijevamo sjedinjenje Hrvatske i Dalmacije u jedno državno područje, koje bi u nagodbi bilo treći dionik, te bi kao ravnopravno moglo stati uz bok drugim dvima državama. Bez sumnje je istinito, da bi združenje Hrvata u jednu državnu zajednicu više odgovaralo pravu naroda, da sami svojom sudbinom odlučuju, nego li ovo komično razdvojenje, u kojem je Hrvatima zabranjeno, da se bave hrvatskim stvarima. Ali i to je istina, da uprav onda ne bi bila moguća ova čudnovata vlast. Tako je i pointa hrvatskog pitanja: Velika vlast postoji samo u toliko, u koliko vrši nasilje nad narodima."

U Splitu je utemeljen Hrvatski odbor koji se obraćao stranim medijima. O tome 28. svibnja pariški *Le Temps* piše:

"Hrvatski odbor što se sastavio u Spljetu, da pokrene dalmatinske Hrvate, e bi se pridružili svojoj braći, šalje nam sliedeći poziv na francusku štampu:

Obraćamo se velikodušnoj francuskoj štampi, koja je svedjer dizala svoj glas za pravicu i čovječanstvo.

U Hrvatskoj se upriličio obćeniti ustanak protiv tiranije ugarske, te ne poštuje ni autonomiju, ni prava Hrvata zajamčena od ustava.

Po Hrvatskoj ima ubijenih, na stotine ranjenih, a na tisuće uapšenih, medju kojima ima žena, zastupnika, novinara.

Proglašen je prieki sud: utamničuje se na sve strane.

U svim krajevima hrvatskim i slovjenskim očituje se srdačno saučešće prama palim žrtvama."

Dio izvještaja o događajima u Hrvatskoj pisan je iz dopisništava u Beču i Budimpešti, no uzbudljivi događaji nagnali su i neke novinare u Hrvatsku. Njihova izvješća su zanimljiva utoliko što u njima ima više neposrednih opisa hrvatskog društvenog, kulturnog i političkog ambijenta onoga doba. Jedan od onih koji je došao na lice mjesta, bio je novinar lista *Avanti* Eugen Mottoz, koji je svoje političko izvješće 28. srpnja započeo putopisno:

"Izašav iz zagrebačke štacije, ostadoh veoma začuđen. Doljni dio grada jest pun sjajnih palača, hladovitih perivoja, a ulice su široke i moderne. Ako se izuzme vitka stolna crkva u gotskom slogu, nema stvari u Zagrebu, koja bi mogla zanimati umjetnika, ali zato ima sve ono, što se može nazvati obilježjem uljudbe: škola, kazališta, banaka, pivara, bogatih izloga i t. d. Među svim velikim

¹⁵ O zbivanjima oko audijencije i o "Manifestu" kojeg je potpisalo trideset Hrvata članova Dalmatinskog sabora u Zadru i Carevinskom vijeću u Beču te po dva zastupnika iz Istre i Trsta, vidi: Ante TRUMBIC, *Suton Austro-ugarske i Riječka rezolucija*, Zagreb 1936., 66-69.

gradovima Italije jedino se Turin može takmiti sa Zagrebom, pogledom na modernost.

Jesam li zaista u Hrvatskoj? upitah sebe. Dvie su velike sile pregnule stvoriti Zagreb krasnim i ukusnim: - domoljubni ponos naroda koji teži za ostvarenjem..., velike i slobodne Hrvatske', te zato joj hoće, da pripravi dostojnu prijestolnicu - i potres od g. 1880., koji je uzdrmao temelje sviju starih gradjevi- na. [...] Talijanci nastanjeni u Zagrebu hvale svi bez iznimke dobroćudnost i udvornost tog puka. Hrvati su do zadnje kapi krvi, ali nadasve gostoljubivi."

Bruxelleski *Le XXe Siècle* u broju od 5. lipnja 1903., također, vrlo povoljno piše o Hrvatima. Pod jednostavnim naslovom "Hrvati", čitamo:

"Nema naroda, koji je u 50 godina više učinio na materijalnom, moralnom i intelektualnom polju, koliko ovaj mali hrvatski narod, koji sačinjava najjaču grupu južnih Slavena (uzduž Drave i Save). Još se veću zaslugu ima priznati Hrvatima, što su u ovom poduzeću pokazali neobičnu srčanost, divno pouzdanje u svoje sile i uvijek se služili zakonitim, pače najplemenitijim sredstvima u narodnoj borbi. Književnost je najglavnije vrelo, iz kog su crpili sredstvo za narodni preporod, kao što i za bratimstvo sa ostalim južnoslavenskim narodima. Oni su najprije ugladili i usavršili svoj jezik, kao najpotrebitije sredstvo za napredak naroda i za razvitak odnošaja s drugim narodima."

U članku se osobito ističe biskup Strossmayer "koga se može nazvati apostolom hrvatskog preporoda godine 1861.", a koji je najzaslužniji za utemeljenje "narodne akademije u Zagrebu, koja je najviše djelo njegove inicijative i njegove darežljivosti. [...] Osim akademije Strossmayer je htio nadariti Zagreb i narodnim sveučilištem - pa je napokon postao - neprijatelj vlade. Čitaonice i znanstvena društva, koja su Hrvati kasnije podigli, postadoše uz ova dva zavoda ognjištem intelektualnog, a takodjer i političko-narodnog pokreta."

I dopisnik lista *Sera di Milano* u broju od 5. lipnja 1903. zapazio je veliki napredak u Hrvatskoj posljednjih desetljeća:

"Onaj koji piše ove redke, nema zaista ništa zajedničkoga s Hrvatskom; on je pravo milansko dijete, ali voli baviti se s pitanjima objektivno, bez ikakvih predsuda, i za to bi bio pripravan pisati proti Hrvatskoj na korist Ugarske, kad bi inače stale stvari. Tim više, što, kako je on sam mogao opaziti, boraveći u Hrvatskoj i obćeći s uglednim ličnostima, Hrvatska nije više kakva prije bijaše, već je u ovo 40 godina znatno napredovala na svakom polju, od književnosti do narodnog čuvstva; samo je spriječena narodna ekonomija svakovrstnim zaprekama, nametnutim od magjarskog gospodstva. A ako narod hrvatski ima po našem shvaćanju koju od mana prirodjenih novim mladim narodima, zato posjeduje sve njihove krieposti, koje čekaju samo sunce slobode, da se po pravu slobodno razvijaju. Nek se još ne zaboravi, da Slavene, od kojih su Hrvati jedno od najčišćih plemena, neodklonivo čeka velika budućnost u Europi; po fizičkoj jakosti i po umnom razvitku."

I socijalistički *Avanti* u već citiranom članku otvoreno piše da se o Hrvatima:

“već mora govoriti kao o mladu i simpatičnu narodu, koji divovskom snagom nastoji da se preporodi i koji je orijaški napredovao zadnjih 50 godina.

[...] Najposlie, među znakove uljudbe, ubrojite i najnoviji: Hrvatska ima socijalističku stranku: stranku jaku, radišnu, koja napreduje, koli antiklerikalnu, toli antinacionalističku, a koje se vlada boji i s toga ju na svaki način proganja. Ali nije još dovršen pregled.

U Hrvatskoj nema samo socijalističke stranke, već faktično postoji socijalizam! Postoji ‘Zadruga’, t. j. zajednica jednakog prava na posjed zemlje, o kojoj ćemo se baviti u kojem od budućih članaka.”¹⁶

Najviše što upada u oči u tom članku je sintagma “simpatičan narod”. Naime, tim epitetom dotad su Hrvati sa strane bili rijetko “čašćeni”. Štoviše, čini se da je u europskom sjećanju, od Hrvata, malog naroda bez države, bila ostala jedino surovost njihovih vojnika koji su se kroz stoljeća borili za interese bečkoga dvora. Podsjećanje na Hrvate iz tih vremena često je na stranica europskog tiska 1903. godine, pa i *Avanti* nakon onako lijepih riječi na račun Hrvata u nastavku piše:

“Čudnovato! govorah sebi. Ali kako je to, da kad se koga u Italiji nazove Hrvatom, to smatraju uvredom, jer znači čovjeka surova, divljeg i krvoločnog. [...] Odakle onda Hrvatima tako hrdjav glas, da je njihovo ime postalo prostom pogrdom?”

Pisac odgovara:

“Evo: ja ne ću reći, da su se Hrvati, kad su god. 1848., 1859. ili 1866. bili kao austrijski vojnici u Italiji i vojevali proti našima, ponašali kao svetci. Ali koji su to Hrvati bili? Evo što je Italiji nepoznato, a vriedno je, da se znade. Radilo se je o t. z. Graničarima, t. j. o stanovnicima ‘vojničke krajine’. To bijaše zaista čudnovat kraj, jedini na svijetu. Predjel širok od 10 do 50 kilometara, a dug do 500, na kojemu obitavaše do 600.000 osoba, a sve skupa sačinjavaše ogromnu kasarnu ili, bolje rekuć, vječiti tabor, čija je zadaća bila braniti granicu od prečestih provala Turaka, koji su vječito ratovali sa kršćanima obližnje Austrije. U toj, vojničkoj krajini njesu obstojale pokrajine, okružja i občine, već samo pukovnije, bataljuni i satnije. Mužkarci bijahu već od malih nogu vojnici, a bavili su se stočarstvom i malko s poljodjelstvom, prateći živinu s puškom na ramenu, u vojničkoj odori. Dvanaestljetni dječaci znadoše već pucati.

Kada pak Turci prestadoše navaljivati [...] volila je Austrija da krajina ostane i nadalje razsadnikom vrsnih vojnika, vjernih i u metežu revolucije, koji bi prvi stupali na svako bojište, i koji bi mogli kroz 48 sati dati 100.000 vojaka, podpuno opremljenih, viklih vojničkoj stezi, vještih prahu i olovu. [...]

Nije dakle čuditi se da su ovi ‘graničari’, poludivlji, boreći se kroz vjekove s Turcima, bili izvrstni vojnici, ali okrutni i grabežljivi; to su oni, koji su u XVIII. vijeku pod komandom ‘pandura’ i ‘crvenih kabanica’, bili strah i trepet neprijatelju, i koji u XIX. vijeku ostaviše u Italiji ne najbolju uspomenu; ali sad je već

¹⁶ Seljačke su se zadruge u to vrijeme već bile raspale.

nestalo takove 'granice', jer je bila pripojena, gradjanskoj Hrvatskoj g. 1883. [...]

Kako je to, da se u Italiji nezna ništa o svemu ovome? Zašto se rabi neprestano rieč Hrvat kao sinonim rieči barbar?

Ima više razloga: Ogromna razlika medju jezicima stvara duboki jaz medju tim narodima... hrvatski su nam listovi nepristupni, valja nam dakle izviditi stvar na licu mjesta, al koji Talijan ne bi se nasmijao pri pomisli na putovanje, bilo radi nauke, bilo radi posla, u neki kraj, koji se zove 'Hrvatska'?"

O temi Vojne krajine pisao je i list *La semaine litteraire* sljedeće:

"Hrvatska zahvaća dijelom negdašnju 'vojnu krajinu' koja je nekoć bila granica više ili manje promjenljiva izmedju kršćanskih zemalja državina Sultanovih. Iza kako bijaše sastavila neovisno kraljevstvo, opsežući najviše Bosnu i Dalmaciju, od 12. stoljeća pridružena je uza sudbinu Ugarske, a kasnije monarhije habsburške. Tako je ona postala bedem kršćanstva proti Turčinu, više ili manje trajno razbojište, na kojem bijaše nemoguće, da narod steće blagostanje i civilizaciju. Hrvati su kadikad bili povučeni u sve ratne grozote, te samo ime panduri, kojim se označivalo jedan njihov vojni zbor, toliko je zadao straha u zapadu, da mu je naš jezik sačuvao uspomenu."¹⁷

O predrasudama koje su vladale prema Hrvatima opširno piše bruxelleški *Le XXe Siècle* u broju od 5. lipnja 1903.:

"Hrvati od nekoliko dana razbijaju stakla, a naša publika, do koje je u novinama doprla ova galama, pita: Što hoće ovi Hrvati? Zašto se tako ljute? [...] Al se svak boji izraziti simpatiju, kad čuje za to ime, koje je kod nas ostavilo barbarski zvuk, kao trag barbarskih djela, što ih kod nas nekoć počinise hrvatske čete, bolje poznate pod imenom pandura, kojima su se služile austrijske i druge vojske, da što više zastraše pučanstvo. S te strane čitatelj ima uvijek neke predrasude proti Hrvatima; nikako mu se ne da, da ih sebi predoči, a da ne pomisli na neku nižu rasu, ponešto divlje čudi, što bi, bar donekle, moglo opravdati Magjare, zašto s njima ne postupaju kao sa sebi ravnima. Jadni Hrvati! Oholi i sileni Magjari zaista hoće da ih smatraju inferiornim narodom. Ali drugi narodi moraju znati, da i ako ih se prije moglo držati takovima, sada više ne zaslužuju toga priekora. Zadnji nemiri, koji nenadano buknuše svom silinom uslied nespretnog vladinog postupka, a ne po kakovoj pripremljenoj osnovi, moći će ako ništa drugo, svratiti pozornost Europe na Hrvate i razpršiti one predrasude, koje zbog našeg neznanja i pogrešaka još o njima vladaju."

Istom temom bavi se i *La Meuse* (Liege) u broju od 3. lipnja 1903. Sudeći prema pisanju lista belgijska je javnost dotada Hrvate poznavala samo po pandurima:

"Ta Hrvati jednom i nas pohodiše, doduše davno, jer je to bilo u srednjem vieku /sic/. Ovaj posjet u ostalom nije bio najprijatniji. Ponajprije [...] oni bija-

¹⁷ Pandurima su nazivani oružani odredi na slavonskim vlastelinstvima u XVIII. stoljeću. Njihova je zadaća bila održavanje reda i suzbijanje hajdučije. Za vrijeme austrijskog Nasljednog rata (1741.-1748.) ratuju na europskim bojištima pod vodstvom baruna Franje Trenka. Isticali su se hrabrošću, okrutnošću prema protivnicima i nedisciplinom.

hu tada osobito nedrage čudi. Polupana stakla u Zagrebu i teški neredi opisani od novina malenkost su, ako ih prisposodiš s okrutnim djelima, što ih kod nas i drugdje počinije pod strašnim imenom pandura. Na uzvrat ostaviše nem rekbi... jednu modu, kao manje strašnu uspomenu njihova prolazka, a to je: kravata. Da, kravata, tko bi vjerovao? potječe baš od Hrvata, premda držim, da uzao 'Le Bergy' jedva odaje onaj davni postanak.

I kad se sjetimo tisuća kombinacija, kojima se divimo u izlozima naših dućana rublja, pa kad s druge strane pomislimo na eleganciju i na još jedini pečat, osobitosti, što ga našem banalnom odjelu daje kravata, ta neobhodno potrebita, kao i suvišna uzgredica: e! onda nam se doista čini, da je u duši Hrvata sahranjena dobra klica, iz koje će najedamput procvjetati napredak.

Nu, primjetit ćete mi, da smo daleko zašli od pravog predmeta. t. j. od politike. Varate se! Velika je politika napokon posao diplomata. Sad vas ja pitam, može li se zamisliti diplomata bez bijele kravate?

Žalibože - da se vratimo na stvar - Hrvati, koji obskrbiše tim nakitom, tim neobhodnim obilježjem diplomate, i sve političke ljude u obće, ne uspievaju, da svrate na sebe pozornost te gospode.

I za to razbijaju stakla, isto kao što i Bugari, koji su manje ugladjeni, jer su bliži Turcima, bacaju bombe: slabo sredstvo, da se svrati pozornost diplomacije."

Navedeni članci iz inozemnoga tiska prevedeni na hrvatski jezik jasno su pokazali do koje se mjere europsko javno mijenje zainteresirali za događaje u Hrvatskoj 1903. godine. Nagnuti Zapadu kao dogmi - te ovisnici o njegovu mišljenju - Hrvati se ne prestaju pitati: Što o nama misli? Zašto nas ne razumije? Zbog čega nam sudi strože nego sebi...? Ona se postavljaju i kad su nam odgovori lako dokučivi, ali i kad je na njih doista teško odgovoriti. Ta zapitanost postaje gotovo dio našeg identiteta.

SUMMARY

ECHOES OF THE 1903 NATIONAL MOVEMENT IN THE FOREIGN PRESS

The anti-Hungarian national movement of 1903 in Croatia was of great interest to the foreign press. Due to the plethora of articles, local newspapers published special attachments in which they presented their translations. In Split, the *Narodni odbor* translated several hundred articles, collected and published them under the title *Glasovi strane štampe o pokretu u Hrvatskoj godine 1903* (Voices of the foreign press about the movement in Croatia in 1903). Foreign papers followed these events with bias. Along with presenting the news and short reports of the events, many also commented on them. The most valuable are those articles which pay general attention to Croatia, its history, cultural achievements, political opinions

and mentality. Through these “voices of the foreign press,” Croatia is presented to the world, while its unfavorable status within Austria-Hungary is presented to international public opinion for the first time. This is one of the lasting achievements of the national movement of 1903. By strongly attracting attention to their just struggle against foreign domination, Croats will never return to anonymity in wider European public opinion. Rather, our perception in their eyes will forever be subject to vicissitudes.

Key words: Croatia, Croats, Hungarians, Europa, press, unrests, Khuen Héderváry, Austria-Hungary